

Endelig i sin nye bog om Amerikanske Præsidenter og Præsidentembedet viser forfatteren endnu engang sin omfattende og analytiske belæsthed. Professoren i Amerikansk Historie ved Sussex University gør ikke blot brug af historikere, men også af statskundskabsfolk som Louis W. König, Joseph E. Kaltenbach, MacGregor Burns, og naturligvis præsidentembedets fornemste skildrer Edward S. Corwin, plus mange andre autoriteter. Dernæst inddrager forfatteren sin fortrolighed med amerikansk litteratur (Hawthorne, Henry Adams, W. D. Howells, m. fl.), han har læst allehånde politiske romaner, og særlige triumfer fejrer han i gennemgangen af valgkampagnebiografiens genremæssige udvikling.

Bogen er i det væsentlige historisk tilrettelagt, idet den begynder med forfatningsfædrenes ambivalente indstilling til det projekterede præsidentembede og dernæst forfølger dets fluktuerende udvikling op gennem det 19. århundrede, for så i det 20 århundrede at skildre dets vækst i takt med udenrigspolitikken og efterhånden budget-politikken øgede betydning. Undervejs fremføres slående og ofte nye iagttagelser, som i forbindelse med Speakerembedets reduktion i 1910; og citater er ofte støvet op og af, så de uden pegefingere kan give ekko ind i de sidste tiders avislæsning. Til bogens ledende temaer hører den gængse diskussion om bevidst »svage« præsidenter (*Whig*opfattelsen af den ideelle præsident) og de bevidst »stærke« præsidenter (siden Franklin D. Roosevelt's dage Demokraternes opfattelse af den rigtige præsident som følge af deres større brug for den »positive« forbundsstat). Til bogens bedste sider hører skildringen af præsidentembedets forhold til partierne, ikke mindst i 1830-40'erne.

Bogen kan anbefales på det bedste. — Det kan undre at forfatteren hører til dem som uden videre diskussion synes at ville acceptere sådanne ofte fremførte reformforslag som at Repræsentanternes Hus bør på valg kun hvert fjerde år, eller at Valgkollegiet simpelthen bør afskaffes.

ERIK ARNE HANSEN

OLDTID OG MIDDELALDER

PETER GELLING & HILDA ELLIS DAVIDSON: *The Chariot of the Sun and other Rites and Symbols of the Northern Bronze Age*. London, J. M. Dent & Sons, 1969. x + 200. Ill. 55 sh.

P. V. GLOB: *Helleristninger i Danmark*. Jysk arkæologisk Selskabs skrifter, bind VII. København, 1969. 332 s. Ill. 185,00 kr.

Den nordiske bronzealders talrige helleristningsbilleder har siden forrige århundrede været genstand for en levende forskerinteresse. Af denne rige billedverden, kendt fra næsten hele det sydsandinaviske område, er mange fortolkninger blevet fremsat. Snart har man villet se ristningerne som magiske tegn, som udtryk for afværgemagi, snart har man i dem ment at finde gudeskikkelser, der lever videre helt ned i vikingetiden. Undertiden er de enkelte tegn blevet set i forbindelse med dødekulten, til andre tider i forbindelse med den livsfremmende kult, hvis religiøse ceremonier skulle afspejle sig i billederne. En nyere tids forsk-

ning er imidlertid blevet sig bevidst, at en samlet tolkning af de mange motiver næppe er mulig: helleristningerne må opfattes som de ganske vist bedst bevarede fragmenter af en billedverden, der gennem mere end tusinde år optog nye træk og derved ændrede indhold og karakter.

To nyudkomne værker kan på forskellig vis belyse disse problemer. Det første, udgivet af englænderen Peter Gelling, beskæftiger sig under eet med de sydskandinaviske helleristningsforekomster og søger på grundlag heraf at give en fremstilling af den nordiske bronzeaders religiøse forestillingsverden. Her må dog indskydes, at en stor del af det kendte kildemateriale endnu ikke er publiceret; for flere vigtige helleristningsområder mangler vi endnu fyldestgørende publikationer, det gælder f.ex. de upplandske forekomster og i nogen grad også de bohuslænske. Et nyudkommet arbejde af P. V. Glob om de danske forekomster, som senere skal omtales, har forfatteren ikke nået at få kendskab til.

På trods af disse alvorlige begrænsninger i det tilgrundliggende kildemateriale fremtræder Peter Gellings bog alligevel som en læseværdig oversigt over de billedmotiver, der kan give indblik i bronzeaderens trosforestillinger. Allerede tidligt lægges den metodiske linie, idet det siges (s. 8), at helleristningerne må illustrere virkelige begivenheder og håndgribelige ting, som bronzeaderkunstneren kan have set. Mythologiske er billederne kun i det omfang, mytherne er blevet udtrykt i kultdramaet.

Bogen er opbygget som en gennemgang af de enkelte motiver og scener, der med forbløffende regelmæssighed gentager sig: kredstegn, våben, fodafttryk, håndtegn, skibe, slangebilleder, pløjescener, vognscener etc. Kombinationsmulighederne mellem de enkelte motiver vurderes og varianterne af f.ex. kredstegn, hjultegn og spiraler undersøges med henblik på, om de kan erstatte hinanden i forskellige kontekster. I mere begrænset omfang søges der efter paralleller til de kultgenstande, vi kender fra sydskandinavisk område: solvognen fra Trundholm, statuetterne fra Grevensvænge, Fårdal etc. Gennemgangen af de enkelte helleristningsmotiver afsluttes med en omtale af de dekorerede metalredskabers beslægtede billedverden; den nærmere sammenhæng med helleristningerne bliver dog ikke efterprøvet. Det er en beklagelig mangel, idet metalfundene ofte er et udmærket udgangspunkt for den kronologiske vurdering af f.ex. skibsbillederne. Allerede i indledningen har forfatteren imidlertid afstået fra at arrangere de enkelte motiver i kronologiske udviklingsrækker, og heri ligger nok bogens mest fundamentale mangel.

Med udgangspunkt i sin gennemgang af de enkelte billedmotiver opbygger forfatteren derpå et billede af bronzeadermenneskenes trosforestillinger og deres udtryk i kulten, som påstås at have opnået en enestående udformning i Sydskandinavien. Peter Gelling finder, at helleristningsbillederne peger mod tilstedeværelsen af tre hovedguddomme: solguden, sværdguden og spydguden, hver med sin kreds af symboler. Solkulten skulle endvidere finde sit udtryk gennem dyrkelsen af de såkaldte tvillingeguder, som eksisterer side om side med en helt isoleret slangekult. Med hensyn til solkulten mener forfatteren at kunne se en udvikling fra kombinationen sol-hest til kombinationen sol-skib (s. 136). Dette står dog i nogen grad i modsætning til en dualistisk opfattelse af solkulten, han tidligere har givet udtryk for (s. 49 ff.), nemlig, at den hestetrukne sol symboliserer dagen, evt. foråret, medens den sejlene sol symboliserer natten, evt. vinteren.

Det er Peter Gellings opfattelse, at helleristningerne i det væsentlige afspejler en vækstreligion, og til diskussionen, om helleristningerne havde nogen forbindelse med dødekulten, har forfatteren ikke meget nyt at føje. Kivik-gravens billeder betragtes f.ex. som et særtilfælde, og den omstændighed, at henved en trediedel af de danske billedfremstillinger er fundet i forbindelse med grave, synes ikke at være forfatteren bekendt. Bogens gennemgang af helleristningerne afsluttes med et kapitel af Hilda Davidson, der søger at følge de religiøse motiver helt ned til vikingetiden. Her bygges der imidlertid helt på Gellings konklusioner, og som det skal vises, er det et spørgsmål, om disse hviler på et acceptabelt grundlag.

Fremstillingen rejser nemlig indirekte det problem, om bronzealderens religiøse billeder overhovedet kan fremstilles uden hensyntagen til deres indre udvikling og uden hensyn til den nordiske bronzealderens afhængighed af navnlig centraleuropæiske kulturer, som den sidste generations forskere klart har påpeget. Denne afhængighed viser sig ikke blot i de dekorerede metalarbejders billedfremstillinger men også i helleristningerne. Når Peter Gelling f.ex. finder, at slangekulten må have indtaget en isoleret stilling, så skyldes det bl.a. at han ikke i tilstrækkelig grad er opmærksom på de vidnesbyrd, bronzealderens metalarbejder afgiver. Fårdal-fundet rummer f.ex. en plastisk slangefremstilling i kombination med hornede dyrehoveder og en knælende kvindefigur, samtidige rægekneve viser det samme dyr i kombination med f.ex. skibe. En lang række andre omstændigheder, som indgående behandles i P. V. Glob's bog, viser, at man her står over for et fremmedelement, der sammen med andre optages i den sydiskandinaviske forestillingsverden fra det sydlige kontinent omkring midten af bronzealderen. Slangekulten kommer ikke alene, men er kun et enkelt udtryk for den kraftige omformningsproces, den nordiske bronzealder gennemgik omkring begyndelsen af 1. årtusind f.v.t. Ganske vist tillader de arkæologiske vidnesbyrd kun sjældent en klar bestemmelse af fremmede kulturpåvirkninger, navnlig når det gælder det religiøse område. Men de giver dog mulighed for i visse tilfælde at vurdere den modtagende parts reaktion på påvirkningen. Dermed bliver det også klart, at dateringen af de enkelte helleristningsmotiver, som Gelling undlader at beskæftige sig med, ikke blot er en intellektuel adspredelse, som det bemærkes i bogen (s. 8), men ganske enkelt forudsætningen for at kunne udrede de komplicerede mønstre, der skjuler sig bag bronzealderens kult. I metalarbejdernes og delvis også helleristningernes billedverden kan vi aflæse den rytme, hvormed indflydelserne fra Centraleuropa nåede frem til Norden. Denne manglende baggrundsbelysning forekommer at være den største svaghed ved Peter Gellings arbejde. Hertil kommer så, at bogens konklusioner som påpeget ofte er afhængige af utilstrækkelige billedforlæg. Som et enkelt eksempel kan nævnes forfatterens vanskeligheder ved at forklare fremstillingen af såkaldt rituelle kampe mellem skjoldbærende figurer. Fig. 9a i Gellings bog, en af Vitlycke-ristningerne, viser to ens udformede figurer. På Lauritz Baltzers tegning fra 1884 er figurerne ganske rigtigt gengivet således. Går man til originalen, får man imidlertid et andet indtryk: de to figurers skjolde er tydeligt forskellige. Den korrekte gengivelse vil man imidlertid kun kunne finde på en lille turistfolder udgivet på Svanbergs forlag i Vitlycke. Det viser lidt om vanskelighederne ved kildekritikken i forbindelse med helleristningerne.

Sammenfattende kan siges, at Peter Gellings bog rummer mange præcise iagttagelser og velformulerede opfattelser, men dens problemstillinger er ofte noget

forældede. Medens den ældre forskning var tilbøjelig til at se helleristningerne som et forholdsvis isoleret fænomen, har den nyere arkæologi i højere grad været opmærksom på sammenhængen mellem de forhistoriske kulturers forskellige udtryksformer. Vor forøgede viden om bronzealderens hele kulturbillede har på mere tilfredsstillende vis kunnet indføre også helleristningerne i et omfattende helhedsbillede. På netop det område præges Peter Gellings bog af mærkbare mangler, og disse bliver så meget mere påfaldende, som bogen er udkommet samtidig med et arbejde, der på flere punkter betegner en nyorientering i helleristningsforskningen: P. V. Glob's *Helleristninger i Danmark*.

De danske helleristninger har i ældre tid været sammenfattende behandlet af forskere som Henry Petersen, Sophus Müller og Johs. Brøndsted. Med P. V. Glob's store og smukt udstyrede bog foreligger imidlertid for første gang et katalogværk, der omfatter samtlige ca. 900 forekomster, hvoraf noget over 100 er egentlige billedfremstillinger. Et mere end 20-årigt indsamlingsarbejde ligger bag denne udgivelse, der fremkommer som den syvende i Jysk arkæologisk Selskabs skrift-række. Sammenlignet med de øvrige sydiskandinaviske billedfremstillinger, der oftest er indhugget i fast klippe og uden forbindelse med daterende materiale, er de danske fund ret beskedne, men ikke desto mindre meget betydningsfulde, fordi de bedre lader sig datere. Samtidig giver det øvrige kildemateriale fra den danske bronzealderkultur en langt bedre baggrundsbelysning end i de øvrige sydiskandinaviske lande. Kendskabet til denne baggrund er netop en nødvendig forudsætning for skildringen af bronzealderens mærkelige, stiliserede kunst, som med forfatterens ord »tydet på rette måde vil kunne give religionshistoriske oplysninger af uvurderlig betydning«.

I lighed med Peter Gellings bog er P. V. Glob's opbygget som en gennemgang af de enkelte helleristningsmotiver, men for hver enkelt gruppes vedkommende søges en fastlæggelse dels af dens udstrækning i tid, dels af dens indre udvikling, således som den fremtræder ved en sammenligning med bronzerne. F.ex. benyttes Rørby-krumsværdet og Wismar-hornet til en forankring af visse skibsmotiver i en kronologisk udviklingsrække, som i hovedtrækkene falder sammen med Sverre Marstrand's kronologiske inddeling af skibstyperne. Samtidig søges også en jävnføring med andre helleristningsmotiver, som f.ex. på Wismar-hornet forekommer indridset i metal. Den bekendte kedelvogn fra Skallerup anvendes i en lignende sammenhæng til datering af skibsbilleder med stævnen udformet som fuglefigurer. I andre tilfælde er det ristningernes forekomst i gravanlæg, der kan give en sandsynlig datering, f.ex. ser den lille gruppe af håndtegn ud til at høre hjemme omkring midten af bronzealderen. Særlig interessant er fremlæggelsen af en lille figurkomposition fra en grube ved Bjergagergård i Jylland. Kulstof-14 dateringen peger mod bronzealderens slutning, hvortil Glob da også daterer fundet. Blandt de ledsagende fund er imidlertid et lerkar (afb. fig. 236e), som måske kan begrunde en senere datering. Fundet kan da muligvis kaste lys over problemerne omkring helleristningernes forsvinden med den ældre jernalders begyndelse.

Af P. V. Glob's detaljerede og kyndige gennemgang af fundmaterialet fremtræder et kompliceret billede af, hvorledes de enkelte symboler dukker op og igen forsvinder fra den sydiskandinaviske bronzealderkulturs billedverden. I den sammenhæng kommer undersøgelserne af helleristningernes oprindelse og forsøget på

at fastlægge deres fælleseuropæiske baggrund til at spille en stor rolle. Uden for det sydiskandinaviske område findes helleristninger adskillige steder, og blandt disse ofrer forfatteren særlig opmærksomhed på to forekomster, nemlig de liguriske helleristningsfelter omkring Monte Bego og de norditalienske i alpedalen Val Camonica. Med udgangspunkt i et rigt billedmateriale gennemgår P. V. Glob disse forekomster, diskuterer deres indbyrdes sammenhæng og forsøger tillige en fastlæggelse af deres indre udvikling. Begge synes at have fælles grundlag men udvikler efterhånden en særpræget billedstil. Til en afklaring af de sydiskandinaviske helleristningers oprindelse kan denne gennemgang ikke føre frem, dertil er forbindelserne endnu for uklare og afhængige af hypotetiske mellemlid; alligevel er den foreslåede tolkning af stor interesse. De europæiske helleristninger formodes at have en fælles oprindelse, nemlig i den tidlige metalkultur. Dette ældste grundlag er kun sporadisk bevaret, og meget hurtigt udvikler de enkelte kulturområder et lokalt særpræg, hvor kun få enkeltheder lader ane en forbindelse. Inddrager man imidlertid andre kildeområder, metalsagernes billedfremstillinger f.ex., får man et fyldigere billede af denne billedverden og får derved et vink om, i hvilken retning man skal søge de impulser, der bragte ændringer af den lokale billedverden med sig. For selve oprindelsesspørgsmålet er den foreslåede løsning endnu noget hypotetisk, hvorimod skildringen af de sammenhænge med Centraleuropa, der præger den senere udvikling, rummer mange nye og interessante enkeltheder. Der viser sig her et mønster, som i mange henseender peger i samme retning som den sidste generations undersøgelser over f.ex. handelsforbindelserne i den nordiske bronzealder. Samtidig giver det også en idé om, i hvilket omfang man kan anvende religionshistorisk materiale fra andre kulturområder til sammenligning, så man ikke er henvist til de mere løse associationer, som f.ex. Peter Gelling arbejder med. Dermed er P. V. Glob også nået et vigtigt skridt frem i retning af fortolkningen af helleristningsbillederne. Som allerede nævnt peger forfatteren på, at helleristningerne indtager en central plads i den nordiske bronzealders billedverden. Denne har dog også omfattet billeder i andre, mere forgængelige materialer, eksempelvis træ og metal. Forbindelserne mellem de enkelte led i denne billedverden er derfor af stor betydning. I sammenhæng med den diskussion, der i 1960 rejstes af Bertil Almgren, om helleristningerne skulle opfattes som offergaver, har P. V. Glob f.ex. væsentligt nyt at tilføje. Under omtalen af helleristningernes slangefremstillinger fremsættes en interessant nytolkning af såvel Fårdal- som Grevensvænge-fundene. Disse opfattes som modeller af offergaver, hvis komposition og enkeltelementer genspejler sig i helleristningernes billedverden. Oprindelsen til disse fremstillinger kan endnu ikke fastlægges med sikkerhed, men at de vidner om en hjemlig tilegnelse af fremmede trosforestillinger er uomtvisteligt.

Fårdal- og Grevensvænge-fundene er kun enkeltteksempler på den nordiske bronzealderkulturs reaktion på de fremmedpåvirkninger, der gennem et årtusinde nåede frem til Norden. De illustrerer en udvikling, der ifølge P. V. Glob førte til, at den tidlige bronzealderkulturs dyrkelse af naturkræfterne langsomt udvikledes til en dyrkelse af personliggjorte guder. Denne udvikling sker langsomt og kan først iagttages i sin fulde konsekvens i bronzealderens slutningsafsnit, i periode VI, hvor kulden også vurderet ud fra f.ex. mosefundene synes at vise helt nye træk.

Et andet vigtigt resultat, P. V. Glob når frem til, er, at en meget stor del, om

ikke alle de danske helleristninger, er knyttet til grave og dødekulten. Fundomstændighederne bekræfter dette for henved en trediedel af billedfremstillingerernes vedkommende. Ganske vist har de samme symboler også været knyttet til den livsfremmende kult, men at der har været forskelle mellem de to kultformer synes at fremgå af, at enkelte motiver udelukkende forekommer i forbindelse med grave.

Den konklusion, P. V. Glob's bog munder ud i, er således i sin helhed langt mere nuanceret og acceptabel end den, man fandt i Gellings bog. Som fremhævet lader den nordiske bronzesalters billedverden sig ikke se under en samlet synsvinkel. Billederne repræsenterer stadier i en lang udviklingsproces og fremtræder tillige blot som fragmenter af en stor og kompliceret fælleseuropæisk billedverden, hvis enkelte led ofte synes løst sammenføjet. I vurderingen af disse sammenhænge har meget endnu karakter af rene hypoteser; bogens behageligt nøgterne tone understreger kun dette. Men de kommende års arkæologiske forskning vil forhåbentlig vide at arbejde videre inden for de problemområder, P. V. Glob her har afgrænset.

JØRGEN JENSEN

HANDS, A. R.: *Charities and Social Aid in Greece and Rome*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 1968. 145 s. + noter og indices. 62 sh.

Ovenstående værk er en udgivelse i serien *Aspects of Greek and Roman Life*, som under redaktion af prof. H. H. Scullard søger at behandle emner indenfor Antikkens historie, der enten hidtil ikke er blevet behandlet, eller som savner en samlet behandling. Til dato er adskillige udmærkede værker af kendte forskere udkommet i serien, men det synes ikke at have været noget heldigt valg at lade den engelske klassiske filolog og lekturer ved Queen Mary College, London University, A. R. Hands debutere i dette selskab.

Jeg vil tro, at hovedårsagen til, at fremstillingen virker uklar og usammenhængende, er, at forf. tager sit udgangspunkt i det 19. århundredes England. I det indledende kapitel søger Hands at definere begrebet *charity* og gør sig klart, at det er et relativt begreb for dernæst at benytte Macnaghten's 3-deling (s. 14). Denne mente, at samfundet med sine sociale foranstaltninger først og fremmest burde sætte ind på 3 områder, nemlig fødevareforsyning, undervisning og lægehjælp. Disse områder gør forf. til sin disposition og overfører således en tankegang fra det 19. årh. til Oldtiden. Nu skal det ikke nægtes, at der på disse områder eksisterer behov, som vel kan siges at være alment menneskelige, og som sådanne også har eksisteret i Oldtiden, men det vil heller ikke kunne nægtes, at Hands dermed foretager en opdeling og indskrænkning, som var Oldtiden fremmed. Nærværende undersøgelse er således en gennemgang af områder, hvorpå stat og private i det 19. århundredes England mente, at man burde sætte ind for at afhjælpe social nød. Konsekvensen heraf bliver en række markante udeladelser. Det er i denne forbindelse betegnende, at det ikke lykkes forf. at finde entydige relevante græske og latinske termini for hverken *social aid*, *charity* eller senere for *pity*.

Hands fortsætter i kapitlerne I, II, III og IV med at søge at afdække oldtids-